

Ганна МЯТЛИЦКАЯ

МІФАЛАГЕМА СУСВЕТНАГА ДРЭВА І СІМВОЛІКА РАСЛІН У ПАЭЗІІ ЯНКІ КУПАЛЫ НАШАНІЎСКАГА ПЕРЫЯДУ

Свет раслін складае значную частку вобразнасці ў нашаніўскай паэзіі Янкі Купалы. Гэта не толькі часткі асобных раслін (ліст, галіна і інш.), але і такія паняцці, як бор, лес, гай, пушча, сад, гушчар, а таксама вобразы асобных дрэў, кветак, кустоў, збожжавых культур і г. д. Кожны асобна ўзяты вобраз расліны ў нашаніўскай паэзіі Янкі Купалы так ці інакш адлюстроўвае міфалагічныя ўяўленні пра паняцце Сусветнага Дрэва, якое мае вялікую значнасць у міфалагічнай карціне свету розных народаў, у тым ліку славян. Кожны купалаўскі вобраз раслін адлюстроўвае значныя міфалагічныя суадносіны — з'яднанасць Неба і Зямлі, жыццязойкасць і моц усяго жывога, разнастайнасць праяў жыцця. Даследаванне вобразаў раслін, аб'яднаных у пэўную сістэму, дазваляе найбольш поўна зразумець выяўленне міфалагемы Сусветнага Дрэва ў творчасці класіка, у якой асобныя вобразы раслін дапаўняюць адзін аднаго, гарманічна суіснуюць, а праз сваю далучанасць да чалавечага жыцця — набываюць сімвалічнасць, выкарыстоўваюцца паэтам у алегорыях і іншых мастацкіх прыёмах.

Сусветнае Дрэва (*arbor mundi*), або Прадрэва, — характэрны для міфапатычнага разумення вобраз, увасабленне універсальнай канцэпцыі свету. «З дапамогай Сусветнага Дрэва ва ўсёй шматлікасці яго культурна-гістарычных варыянтаў [укліючаючы і такія яго трансфармацыі або ізафункцыянальныя яму вобразы, як «вось свету» (*axis mundi*), «касмiчны слуп», «сусветная гара», «касмiчны чалавек» («першачалавек»), храм, трыумфальная арка, калона, абеліск, трон, лесвіца, крыж, ланцуг і г. д.] зводзяцца ў адзінства агульныя бінарныя сэнсавыя супрацьпастаўленні, якія служаць для апісання асноўных параметраў свету» (Мифы народов мира). Вобраз Сусветнага Дрэва выяўляецца або рэканструюецца на аснове міфалагічных, у прыватнасці касмалагічных уяўленняў, зафіксаваных у пісьмовых помніках розных жанраў, помніках выяўленчага мастацтва (жывапіс, арнамент, скульптура, вышыўка і інш.), архітэктурных помнікаў (найперш культавых), а таксама на посудзе, у рытуальных дзеяннях. Гэты вобраз выконваў асаблівую арганізуючую ролю ў адносінах да канкрэтных міфалагічных сістэм, вызначаючы іх унутраную структуру і ўсе іх асноўныя параметры, размяшчаўся ў сакральным цэнтры свету — у тым месцы прасторы і часу, дзе адбываўся акт тварэння, злучаючы зямлю, падзем'е і неба, робячы магчымай сувязь паміж імі і даючы доступ да сонечных сіл.

«Касмаганічныя міфы апісваюць станаўленне свету як вынік паслядоўнага ўвядзення асноўных бінарных семантычных апазіцый (неба — зямля і г. д.) і градуальных серый нахштальт расліны — жывёлы — людзі і інш. і стварэння касмічнай апоры ў выглядзе Прадрэва ці яго эквівалентаў» (тамсама). Дрэва мадэлюе свет па вертыкалі, па гарызанталі і ў часавых адносінах. У Тапароў адзначае: «З дапамогай Сусветнага Дрэва робяцца адрознымі асноўныя зоны

сусвету — верхняя (нябеснае царства), сярэдняя (зямля), ніжняя (падземнае царства) (прасторавая сфера); мінулае — сучаснае — будучае (дзень — ноч, спрыяльная — неспрыяльная пара года), у прыватнасці ў генеалагічным праламленні: продкі — цяперашняе пакаленне — нашчадкі (часавая сфера); прычына і вынік; спрыяльнае — нейтральнае — неспрыяльнае (этыялагічная сфера); тры часткі цела: галава, тулава, ногі (анатамічная сфера); тры віды элементаў стыхій: агонь, зямля, вада («элементная» сфера) і г. д.». Дрэва сімвалізуе поўную праяўленасць, дынамічнае жыццё ў супастаўленні са статычнасцю каменя; сінтэз неба, зямлі і вады; прыстанішча, ахову і падтрымку, якія забяспечвае Вялікая Маці. «Апушчанае карэннем у нетры зямлі, судакранаючыся з водамі ў яе цэнтры, дрэва расце ў свеце Часу, нарошчваючы кольца як паказчык свайго ўзросту, а галіны яго дасягаюць нябёсаў і вечнасці, сімвалізуючы адрозненні паміж праявамі матэрыяльнага свету» (адзначае аўтар «Энцыклопедыі сімвалов», Дж. Купер).

Значнасць вобраза Сусветнага Дрэва для міфапаэтычнай эпохі заключаецца ў тым, што яно выступае ў якасці прамежкавага зв'язна паміж сусветам (макракосмам) і чалавекам (мікракосмам) і з'яўляецца месцам іх перасячэння. Універсальнасць міфалагемы дрэва абумоўліваецца галоўнымі для яе сімвалічнымі значэннямі: Дрэва сімвалізуе любое цэлае, што складаецца з частак; імкненне ўвыш — да ідэалу, да сонца, да Бога; дрэва і жыццё чалавека цесна звязаны (дрэва роднаснае чалавеку па яго становішчы ў Сусвеце, сярэдзіннасці паміж небам і зямлёй) — тым, што яно дае надзею на бессмяротнасць, увасабляе гармонію і прыгажосць свету.

Сімвалічнасць вобразаў дрэў

Распаўсюджанасць міфалагемы Сусветнага Дрэва звязана найперш з абагульненнем прыроды ў эпоху міфалагічнага мыслення. У старажытнасці расліны, гэтаксама як і іншыя прыродныя з'явы, успрымаліся адухоўлена, шанаваліся, узнікалі культы асобных дрэў, з якіх найбольш пашыраным быў культ дуба. Як піша даследчык А. Афанасьеў: «Ідучы ўслед за ўнушэннямі метафарычнай мовы і цесна звязаных з ёй першабытных уяўленняў пра маці-прыроду, старажытны чалавек амаль не ведаў неадушаўлёных прадметаў; паўсюль знаходзіў ён і розум, і пачуцці, і волю. У шуме лясоў, у шаласценні лісця яму чуліся тыя загадкавыя размовы, якія вядуць паміж сабой дрэвы; у трэску зламанага галіны, у скрыпе расколатага дрэва ён пазнаваў хваравітыя стогны, у завяданні — гора, якое высушвае, і гэтак далей». Вобраз стогну дрэў у нашаніўскай паэзіі Янкі Купалы сустракаецца вельмі часта (вершы «Зваяваным», «Пры скаціне», «Па жыццёвай пуцявіне», паэма «У Піліпаўку» і інш.). Паводле старажытных уяўленняў ажыванне дрэў кожную вясну тлумачылася тым, што ў іх вяртаецца душа. Матыў ажывання дрэў, іх уваскрэсення да жыцця ўвесну сустракаем у вершах «Ідзе вясна», «З асенніх напеваў», «Коціцца крыніца...» і інш. Выяўляюцца таксама гармонія і ўзаемаразуменне паміж лірычным героем і раслінамі (напрыклад, у вершы «Па жыццёвай пуцявіне»), суаднеснасць чалавечага жыцця з дрэвам: «Як апаленае дрэва // Пастухамі ў полі роўным, // Адзінока хмар павеваў // Жду век з сэрцам неспакойным»* (паэма «Калек»). У вершы «З асенніх напеваў» знаходзім паэтычнае вызначэнне месцазнаходжання дрэў — паміж зямлёй і небам.

Распаўсюджаным вобразам у нашаніўскай паэзіі Янкі Купалы з'яўляецца дрэва, якое расце на кургане, што мае аналаг у міфалогіі — Сусветнае Дрэва

* Цытаты даюцца па выданні: Купала Я. Поўны збор твораў: У 9 т. — Мн.: Мастацкая літаратура, 1995—2003.

таксама часта ўяўляецца растучым на вяршыні гары. У якасці гэтага дрэва ў паэме «Курган» выступае дуб: «Пацяклі, паплылі за гадамі гады... // На гусяравым наспе жвіровым // Палыны узышлі, вырас дуб малады, // Зашумеў непанятлівым словам».

У паэме «Сон на кургане» ўзгорак-курган, да якога прыходзіць Сам, знаходзіцца «паміж трох адвечных дубоў». У паэзіі Купалы гэтага перыяду ёсць два вершы з назвай «Дуб». У адным з іх, які мае падзагалолак «Распусціўшы сучча...», знаходзім апісанне дуба, які параўноўваецца з царом у кароне і «аб нічым не дбае», «стаіць і дрэмле». Акрамя сілы і велічы дуба, Купала адзначае яго мудрасць: дуб «многа казак знае, // Многа песень чуе». А ў вершы з падзагалоўкам «Калыханы ветрамі...» спачатку таксама ствараецца падобны малюнак-апісанне старога дуба, яго жыццёвых выпрабаванняў, а потым гэты вобраз набывае алегарычны сэнс — дуб рухне, і на кургане, на якім ён рос, з жалудоў паўстане дуброва, якая зашуміць «песняй новай». Працяг гэтай думкі можна адшукаць і ў вершы «Ты, зялёная дуброва...», напісаным у форме звароту паэта да дубровы, у якім выказваецца просьба «гаманіць, расходзіцца шумам», «уліць надзею вольным думам». Менавіта дуброва павінна скінуць сон, расцвісці, данесці свету весці пра сябе і іншае. Тлумачэнне гэтых алегарычных вобразаў магчыма толькі ў кантэксте важнай па значэнні для нашаніўскай паэзіі Янкі Купалы ідэі свабоды, ідэі народнага абуджэння, імкнення да лепшай будучыні: паэт асацыятыўна суадносіць вобраз дубровы з беларускім народам, яе шум — з народным абуджэннем, а моц маладых дубоў — з новым пакаленнем беларусаў або з героямі-змагарамі.

Святасць дуба, дубровы, што адпавядае славянскай традыцыі, знаходзім у вершах «З мінуўшых дзён», «Як я полем іду...». Дуброва называецца зялёнай (паэмы «Адвечная песня», «Сон на кургане» і інш.), лясістай (верш «Лета» («Эх ты, лета гарачае, бурнае!...»). Як правільна заўважыў М. Эпштэйн, ужыванне вобраза дуба — гэта той выпадак, калі вобраз мае адзінае, устойлівае значэнне, дуб «увасабляе сабой вышэйшую ступень цвёрдасці, мужнасці, сілы, велічы... выступае як вобраз жыццёвай моцы». Сіла дуба адзначаецца ў нашаніўскай паэзіі Янкі Купалы даволі часта: дуб называецца няўсечным (паэма «Сон на кургане»), з ім параўноўваюцца героі паэм «У Піліпаўку» («крапячы, як дуб») і «Адвечная песня» («дуж, як той дуб векавы»). Пры дапамозе метафары ссякання дуба адлюстроўваецца сіла чалавека (верш «Зімой у лесе»), буры (верш «Будзь смелым!...»). Знаходзім у Купалы і народнае суаднясенне вобразаў дуба і хлопца (вершы «Плачуць мае песні», «Два браты»), з дубам і лілеяй параўноўваюцца маладыя ў вершы «Маладым на вяселлі». Дуб сімвалічна адлюстроўвае вынослівасць, моц, высакароднасць, «сілу, ахову... мужнасць, вернасць, мужчыну, чалавечае цела». У многіх традыцыях дуб звязваецца з багамі-грамаўнікамі, «таму можа таксама сімвалізаваць маланку і агонь». У хрысціянстве дуб сімвалізуе Хрыста як сілу, што праяўляецца ў бядзе, цвёрдасць у веры і дабрачыннасці, зазначае Дж. Купер. У традыцыйнай славянскай культуры дуб — гэта дрэва, якое найбольш шанавалася і было прысвечана Перуну. Дуб і бяроза ўвасабляюць мужчынскі і жаночы пачаткі ў прыродзе.

У адрозненне ад вобраза дуба вобраз *бярозы* ў Купалы мае значна больш эпітэтаў: ніцая (паэма «Яна і я»), белая (паэма «Бандароўна»), крывая (вершы «Гэта крык, што жыве Беларусь», «Чатыры крыжы»). Бярозы — шумныя (верш «З песень нядолі»), плакучыя, яны стогнуць (верш «Пад крыжам»), вольныя (верш «Як у лесе зацвіталі...»). Вобраз бярозы таксама, як і вобраз дуба, сустракаецца побач з вобразам кургана: бярозы растуць «на вечным кургане бадзьільным», трасуцца на могільках над курганком (верш «Лірнік вясковы»). Звычайна бярозкі выкарыстоўваюцца ў якасці дэталей пры апісанні вёскі, прысад (вершы «Я ад вас далёка...»), «З песень аб сваёй старонцы», «Падарожны», паэма «Яна і я» і інш.), нават з'яўляюцца для паэта адной з прыкмет радзімы. У асобных творах узнікае матыў змагання бярозы з ветрам, які «лісты абівае з бяроз, // Аблам-

ляе галлё, не цярпіць, а гудзіць» (вершы «Дзе б і праўда жыла...», «Я бачыў»). Сустрадаем і адваротны выпадак — у вершы «Па шляху»: вецер у гэтым творы адносіцца да бяроз, як да дзяўчат — «галубячы, цалуе іх, як дзеваў, // І кліча іх на радасны базмер».

На Беларусі з бярозай звязана святая Сёмуха, падрыхтоўка да якога — ламанне маю — апісана паэтам у вершы «Перад Сёмухай». Пры дапамозе вобраза маю перадаецца мара лірычнага героя аб сваёй долі і долі радзімы: ён насыча маю — бярозку, рабінку, клён, калінку, пасадзіць іх перад хатай. Шапаценне лістоў маю ўспрымаецца героем як размова дрэў: «І мне здасца ў хаце, // Што дрэўцы бясконца // Раяцца, як даці // Долю мне й старонцы»... Падобны вясновы абрад вядомы ў многіх народаў, май — «вясенняя эмблема ўрадлівасці і вяртання сонца, якая мае глыбокія традыцыі ў старажытных рытуалах, прысвечаных земляробству і ўваскрэсенню, а таксама Сусветнаму Дрэву, што звязвае неба і зямлю», падкрэслівае Дж. Трэсідэр у «Слоўніку сімвалаў», «майскае дрэва сімвалізуе сусветную вось, вакол якой абарочваецца Сусвет», дадае Дж. Купер. У славянскай міфалогіі згодна з Дж. Трэсідэрам, бяроза «сімвалізуе вясну і дзявоцтва, з'яўляецца эмблемай маладых жанчын». У народных уяўленнях назіраецца дваякае стаўленне да бярозы: яна абараняе ад злых сіл і, наадварот, прыносіць шкоду, звязваецца з духамі памерлых. Як піша Н. Шапаравы, «бяроза паўсюдна лічылася дрэвам, звязаным са звышнатуральным светам. Яна была звязана не толькі з душамі памерлых, але і з нячыстымі духамі, і ў народных былічках, аповедах і г. д. часта выступала як атрыбут нячыстай сілы». У сусветнай міфалогіі бяроза мае станоўчую семантыку, сімвалізуе ўрадлівасць і святло, адганяе злых духаў. А ў шаманізме выступае нават у якасці Сусветнага Дрэва. У нашаніўскай паэзіі Янкі Купалы гэты вобраз станоўчы, бяроза суадносіцца з дзяўчынай, што сведчыць пра набліжанасць у адлюстраванні гэтага вобраза да славянскіх уяўленняў.

Ліпа ў беларускіх замовах таксама з'яўляецца апякункай маці, дзяўчат «у іх спецыфічна жаночых праблемах, у пытаннях, звязаных са шлюбам і дзетанараджэннем». Ліпа надзялялася гаючымі і жыватворнымі якасцямі. «Вядомыя і апатрапеічныя функцыі ліпы, яе лыка, якое не толькі адганяла дэманаў, але і магло пазбавіць іх шкоднай сілы» (энцыклапедычны слоўнік «Беларуская міфалогія»). З гэтым, магчыма, звязана і тое, што ў беларусаў з ліпы зроблены многія прадметы сялянскага побыту: калыска (вершы «Да сваіх думак», «Лірнік вясковы», «Песні вайны»), лапці (вершы «Лапці», «Над калыскай»), скрыпка (верш «Забытая скрыпка»). Ліпа лічылася святым дрэвам, паўсюдна ў славян забаранялася чапаць ліпу, наносіць пашкоджанні, секчы, ламаць ліпавыя галіны.

Адухоўленасць ліп назіраецца ў вершы-песні «Зайшло ўжо сонейка, цень лёг на гонейка...», дзе ёсць радкі: «Казкамі дзіўнымі будуць галінамі // Ліпкі шумеці, дзівіцца». У вершы «Ліпа» паэт увасабляе гэта дрэва ў вобразе старой, якая ні аб чым не дбае, за сто год свайго жыцця бачыла рознае і многае, «ад віхраў і ад бураў // Не мела век патолі». Адзначаецца таксама, што ліпу паважаюць і шануюць.

Менавіта праз параўнанне з доляй ліпы Купала перадае пакуты зямлі з прыходам вясны 1915 года, якая прынесла вайну:

Дык вось жа як прыйшла вясна жаданая на свет,
Калоцячы, як ліпай, змучанай зямлэй да дна.
Крывёй, пажарам, пошасцяй — людзям яе прывет,
А напіс на яе агнёвым знамені: Вайна!

У паэме «Нікому» Купала стварае вобразы клёна і ліпы, якія выраслі на магіле Алены, як вобраз пары і сімвал вернасці ў каханні: «Людзі й тут па-свойму // Нейкі знак знайшлі: // Людскія назовы // Дзераўцам далі». На жаль, вобраз клёну падрабязна не раскрываецца ў нашаніўскай паэзіі Я. Купалы. Затое ў рускай паэзіі, што адзначыў пры даследаванні гэтага вобраза М. Эпштэйн,

клён персаніфікаваўся ў вобраз «хвацкага, крыху зухаватага хлопца, з буйной шавялюрай непрычасаных валасоў... Другі ўстойлівы вобразны матыў, звязаны з клёнам, — зубчатасць яго лістоў, якія аддалена нагадваюць форму сэрца, што робіць клён як бы апекуном каханьня». Клён у славянскай міфалогіі — дрэва, якое выкарыстоўвалася як апатрапей і мела выключна станоўчую семантыку. «Галінам, насенню і лісцю клёна прыпісвалася магічная сіла абараняць чалавека і яго прастору ад усяго злога». Лічылася, што клён прыносіць шчасце, яшчэ яго называлі добрым і святым, бо ў яго не б'е маланка і на ім з'яўляецца Багародзіца; клён садзілі каля хаты, яго шанавалі, аберагалі і прыпісвалі яму гаючую сілу, адзначана ў слоўніку «Славянские древности». У Дубоўка ў аўтабіяграфіі згадваў, што для беларусаў кляновыя лісты — «сімвал беднасці, бо яны дапамагалі эканоміць нейкую жменьку мукі пры выпечцы хлеба».

У пары з «жаночым» дрэвам у Купалы выступае і *явар*, «белы клён з сямейства псеўдаплатанавых, прыгожае, велічнае дрэва, улюбёнае дрэва беларускай вуснапаэтычнай спадчыны, хоць у прыродзе Беларусі яно адсутнічае. Важнае месца явара ў нашай духоўнай спадчыне тлумачыцца незвычайным яго паходжаннем. Явар — гэта моладзец, ператвораны ў дрэва праз праклён маці (часам бацькі) або па сваёй волі пад ціскам абставін ды інш.», — піша Л. Салавей. У вершы «Явар» Купала стварае вобраз адзінокага дрэва, якое церпіць крыўды, пакуты, — «за пакутнай за гарою // Плача хмурны, адзінокі». Паэт расказвае аб яго былой славе: явар быў «князем гэтых ніваў, // На ўсім свеце меў павагу», пра яго складалі і спявалі песні. Хутчэй за ўсё ў вобразе явара Купала алегарычна адлюстравваў Беларусь — яе мінулае і сучаснае (пачатак ХХ стагоддзя); явар плача аб ранейшай славе, ён стары, слабы, памірае:

Смуцен явар. Змагаць-біцца
Сіл замала з непагодай —
Па лісточку, па галінцы
Ўсё губляе з кожным годам.

У славянскай традыцыі *каліна* — расліна, якая надзялялася «сімвалікай цнатлівасці; з-за ярка-чырвоных ягад асацыіруецца з крывёю; у некаторых традыцыях лічыцца нешчаслівым дрэвам, у іншых, наадварот, адносіцца да святых» (Славянские древности). Як адзначае І. Швед, у беларускім фальклоры каліна выступае сімвалам «нешчаслівай жанчыны ці яе горкай долі», што звязваецца з горыччу калінавых ягад, а таксама каліне ўласціва значэнне «надмагільнага дрэва, дрэва смерці».

У вершы «Явар і каліна» Купалам адлюстроўваецца гармонія пачуццяў явара і каліны, якія абудзіліся вясной — скінулі «зімнія чары». У вершы-песні «Каб была я перапёлкай...» з вобразам горкіх ягад каліны паэт суадносіць долю дзяўчыны на службе. У гэтым вершы праз мастацкі прыём параўнання з выкарыстаннем вобраза бярозы паэт стварае малюнак плачу дзяўчыны: «Ой, крывава паліюцца // Мае горкі слёзы, // Бы расіца ў летню ночку // З белянчай бярозы». Паралелізм жыцця каліны і жыцця дзяўчыны, адпаведны вобразнасці народных песень, знаходзім і ў вершы «Над ракою ў спакою».

Сасна (хвоя) сімвалізуе бессмяротнасць і даўгалецце. Гэта звязана з тым, што яна вечназялёнае дрэва. Таксама сасна ўвасабляе «адкрытасць, жыццёвую сілу, плоднасць, сілу характару, маўклівасць, адасобленасць» (Дж. Купер). Як заўважыў даследчык М. Эпштэйн, хвойныя дрэвы перадаюць «таёмнае маўчанне, здранцвенне, паглыбленасць у сябе». Купала характарызуе сасну пры дапамозе наступных эпітэтаў: смалістая (паэма «Яна і я»), смутная (верш «Я нясу вам дар»), высокая (верш «Заручыны»). Праз вобраз сасонак ілюструецца прыгажосць дзяўчат: «Дружка ў дружку, як сасонкі, // Пазірай — дзівіся!» (верш «З нуды»). М. Малоха адзначае, што *елка* ад хвой «адрозніваецца больш «светлымі» рысамі. Вечная зеляніна, спрыяльнае «біяполе» вакол яе сталі асновай сакра-

лізацыі і шанавання». У творах Купалы хвой і елкі персаніфікаваныя: хвойкі баяць байкі (верш «Прывітанне»), «хвойка з хвойкаю талкуе, // Як дзе кума з кумой на рэчцы» (верш «Лес»), елкі, сасонкі слухаюць песню (верш «А як мы з хаткі выходзім...»). Матгў змагання хвойкі з бурай выкарыстоўваецца для паказу цяжкасцей у чалавечым жыцці (вершы «Доля ўдавы», «Ой, чаму на хаты гэтыя?...»). Разам з тым, па словах М. Малохі, наяўнасць вострых іголак «дазваляе далучаць хвойныя дрэвы да падземнага царства, свету памерлых», што стала прычынай аднясення іх да адмоўных вобразаў у славянскіх літаратурах. «Сімволіка елкі ў народнай культуры часцей негатыўная... як дрэва, што расце ў сырых, цёмных месцах, лічыцца нядобранадзейнай, чорнай, таму яе ніколі не садзяць блізка ля хаты. У міфалагічным плане «калючасць», «адмоўнасць» елкі адлюстраваліся ў сувязі яе з дэманалагічным светам», як падкрэсліваецца ў энцыклапедычным слоўніку «Беларуская міфалогія», а тое, што вечная зеляніна елкі асацыятыўна суадносіцца з вечнасцю жыцця, паслужыла асновай для выкарыстання яе галінак у пахавальных абрадах. У адпаведнасці са згаданымі ўсходнеславянскімі ўяўленнямі хвойныя дрэвы выкарыстоўваюцца Купалам пры апісанні могілак: крыжы яловыя (верш «Над магіламі»), на могілках хвойкі плачуць (раздзел «Радаўніца» з паэмы «Яна і я»), над магілай беззямельных вырасце сасонка, якая забядуе над імі «песняю нязвонкай» (верш «Беззямельныя»). З хвойяй звязваюцца трагічныя, фатальныя здарэнні: хвойка калечыць («крыша») нагу лесніку, і ён вымушаны ісці жабраваць, бо перад гэтым на вайне згубіў руку (паэма «Калека»); на сасонцы павесілася Зося (паэма «Адплата каханья»); у паэме «Адвечная песня» Мужыка забівае таксама хвойка. Вобраз елкі ў вершы «За чужую елку» такі ж адмоўны; елка ў гэтым творы фактычна выступае як дрэва, з-за якога згубілі жыццё два чалавекі — селянін Мікіта і ляснік Валівода. Толькі ў адным творы пры дапамозе вобраза елкі Купала перадае людское неразуменне, адзіноту чалавека сярод людзей: «Каб здаецца, абняў елку, // Сагрэў бы сабой, // А з людзьмі так неяк зімна, // Жудка, Божа мой» (верш «Па жыццёвай пуцывіне»).

Сувязь з міфалагічнымі ўяўленнямі выразна праяўляецца ў купалаўскім вобразе *асіны*. У некаторых творах асіна — гэта дрэва, якое таксама расце ў сакральным цэнтры: на кургане пад асінай векавой іграе дудар (верш «Дудар»), паэт успамінае курган «з сухой асінаю» як дэталю у вершы «Мой дом». У народных уяўленнях усходніх і часткова заходніх славян асіна — «нячыстае» і праклятае дрэва; у абраднасці і магіі — універсальны абярэг» (Славянские древности). А. Афанасьеў адзначае роднаснасць назвы асіна (серб. *јасика*) са словам *ясень*; асіне, гэтакасама як і ясеню, надаецца сіла, ад якой драцвеюць змеі. Галоўная асаблівасць асіны — трымценне яе лістоў, якое, як заўважана народам, адбываецца і ў бязветранае надвор'е. Гэта заўважыў і паэт: «лісьць» трасецца на асіне (верш «Хохлік»), дрыжанне асіны сустракаем у паэме «Сон на кургане» і інш. Беларускі даследчык Я. Крук прыводзіць розныя версіі, чым маглi быць абумоўлены народныя ўяўленні пра дрыжанне асіны, і адпаведна — чаму яна праклятае дрэва: з асіны былі зроблены крыж і цвікі, на якіх адбылося распяцце Хрыста; пад асінай падчас уцёкаў у Егіпет хавалася Маці Божая, і асіна выдала яе; на асіне павесіўся Іуда. Таксама даследчык прыводзіць беларускае паданне пра бярозу і асіну, як пра пакараных Богам няверную жонку і яе палюбоўніка. Беларусы не выкарыстоўваюць асіну пры будаўніцтве хаты, не садзяць на падворку. Між тым асіна выкарыстоўвалася і як абярэг, і ў народнай медыцыне. Магчыма, у купалаўскім вершы «Грай жа, музыка...» рэмінісцэнцыяй на біблейскі сюжэт з'яўляецца выпадак, калі чалавек ідзе вешацца на асіне.

Асіна выкарыстоўвалася і падчас пахавальнага абраду: «Каб нябожчык, у якім падазраюць злога ведзьмака, вампіра або ведзьму, не мог выходзіць з магілы, — піша А. Афанасьеў, — сяляне ўбіваюць яму ў спіну асінавы кол... Паводле казак, ведзьмакам, якія выходзяць з магіл, убіваюць у сэрца асінавы кол, б'юць іх наводмаш асінавым паленам і спальваюць іх цэлы на асінавым кастры». Як

ворага-ведзьмака, які не павінен выходзіць з магілы, хаваюць гусяра і яго гуслі ў паэме «Курган»: «Закапалі, убілі асінавы кол, // Далі насып тры сажні высокі». Як прадвесце цяжкага жыцця і трагічнага лёсу Мужыка паэт у раздзеле «Хрэсьбіны» з паэмы «Адвечная песня» прыкмячае, што немаўля спіць у асінавых начоўках, калі над ім з'яўляюцца цені, якія спяваюць пра будучае жыццё дзіцяці. Некаторая адмоўнасць асін назіраецца і ў вершы «Бледныя буднія дні...»: у жыцці нічога не змяняецца, рабства цягнецца ад веку ў век — «асіны скрыпяць // Над уміраннем сяліб».

У народнай медыцыне і ў якасці прадмета-апатрапея славяне выкарыстоўваюць і *вольху*, дрэва, звязанае з замагільным светам, плачам і небяспекай. «Асабліваць вольхі — на паветры яе сок, кара, сырая драўніна чырванюць. Беларускія легенды звязваюць чырвоны колер кары вольхі з крывёй чорта, які ратаваўся на ёй ад ім жа створанага ваўка (чорт цкаваў ім Бога, аднак воўк паслухаўся апошняга і ўкусиў чорта)... Беларускія фраземы выкарыстоўваюць вобраз вольхі для характарыстыкі неадукаванага, цёмнага чалавека — «куст альховы», «пень альховы» (Беларуская міфалогія). У творах Купалы вольха заўсёды знаходзіцца ля рэчкі ці якой-небудзь вады (вершы «Летам», «Над Свіслачай» і інш.). У вершы «З летніх малюнкаў» ствараецца станочны вобраз вольхі праз адлюстраванне яе адносін да дзяўчыны, якая глядзіцца ў ваду. У вершы «Вольха» вобраз вольхі ў нечым нагадвае вобраз адзінокага явара з разгледжанага вышэй верша «Явар»: яе карэнні ўхутаны нечым небяспечным, а неба сее непрыветы. Жыццё вольхі — гэта розныя выпрабаванні, якія яна вытрымлівае. Падобны малюнак знаходзім і ў вершы «Коціцца крыніца...». У гэтым творы вольха апавядае пра сваё жыццё, у якім нябачна нічога светлага: скардзіцца рэчцы, што яна век прыкавана да зямелькі чорнай; ветру, бо той свабодны, а ёй трэба жыць у нядолі; чалавеку, што яна марнее. Выснова верша — чалавеку жыць усё ж цяжэй, чым вольсе, і таму на скаргу вольхі ён адказвае: «Ты хоць ажыўляеш // Выгляд свой вясною, — // Я сплю адналькава // Летам і зімою».

У якасці апатрапея беларусы выкарыстоўвалі і *вярбу*: яна ўжывалася як лекавая расліна, галінкамі вярбы абтыкалі з ахоўнымі мэтамі палі і г. д. Вярба — куст або дрэва, якое ў славян сімвалізуе «хуткі рост, здароўе, жыццёвую сілу, урадлівасць» адзначана ў энцыклапедычным слоўніку «Славянские древности», а таксама — «вясенні росквіт прыроды» — згодна з Н. Шапаравай, што звязана з яе ўласцівасцямі хуткага прыжывання і хуткага росту і з яе раннім цвіццём, як першай прыкметай вясны. У асноўным вярба расце па нізкіх мясцінах — над рэчкамі, ручаямі, каля вады, што адлюстравана, напрыклад, у няскончанай паэме «Гарыслава». «Вярба з'яўляецца атрыбутам хрысціянскага свята Пальмавая нядзеля, або Вербніца, у гонар уезду Ісуса ў Ерусалім, калі людзі віталі яго пальмавымі галінкамі» (Беларуская міфалогія). Галлё вярбы выкарыстоўваецца ў звычай і абрадах. І разам з тым вярбе ў беларускіх павер'ях надаецца і адмоўнасць — з Вадохрышча да Вербнай нядзелі яна з'яўляецца прытулкам для чарцей. У вершы «Паліліся мае слёзы» сярод таго, на што паліліся слёзы лірычнага героя, называюцца жывыя вербалозы і сухія ачароты.

Уяўленні пра вярбу былі дваістымі: «з аднаго боку, яна ўспрымалася як расліна карысная, нават святая, аднак з другога, ёй нярэдка прыпісваліся і нядобрыя якасці, сувязь з нячыстай сілай і інш.; пры гэтым такі падзел нярэдка суадносіўся з узростам вярбы (так, у славян лічылася, што маладая вярба абараняе ад нячыстай сілы, стыхійных бедстваў, хвароб і г. д., у той час як старая служыць прыстанкам для чарцей, вадзянікоў і іншай «нечысці» і на яе можна адсылаць розныя хваробы)», піша Н. Шапарова.

Вобраз вярбы ў творах Купалы ў цэлым станочны, размежаванне яе семантыкі ў залежнасці ад узросту дрэва не назіраецца. Сваю адзіноту лірычны герой верша «На адвітанне» параўноўвае з вярбінкай: «Я ж адзін, як над рэчкай вярбінка, // Буду жыць і цябе ўспамінаць», пад шырокай вярбой, якая расце ў садзе,

сустракаюцца закаханыя (верш «У зялёным садочку»). Адухаўленне вярбы яскрава выяўляецца ў «Песнях вайны», дзе вярба і асака непакоюцца, спрабуючы зразумець «варожбы» перад вайной.

Паводле народных паданняў, у вярбу ператварылася дзяўчына, каб уратавацца ад замужжа са старым, а ў павер'ях палешукоў вербы, што пахіліліся над вадой, — «гэта праклятыя Богам тыя мацеры, што страцілі сваіх дзяцей» (Беларуская міфалогія). У нечым адпавядае гэтым уяўленням вобраз сухой вярбы ў купалаўскім вершы «Вярба»: дрэва паказваецца адзінокім, пакутным, нямым, яно выклікае страх у птушак. Напрыканцы твора паэт тлумачыць, што ў гэтай сухой вярбе пакутуе грэшная душа.

Дрэва сямейства вярбовых — *таполя*. У сусветнай міфалогіі яна сімвалізуе дваістасць, што звязана з двума колерамі яе лістоў — цёмных зверху і светлых унізе. «Старажытныя грэкі спрабавалі растлумачыць гэту з'яву ў міфе пра Геракла... герой надзеў вянок з тапелевых галін перад тым, як сысці ў падземнае царства. Дым закапціў верхні бок лістоў, а потым высветліў ніжні». З-за рознага колеру лісця вобраз таполі сімвалізуе ўсе бінарныя апазіцыі: інь і ян, месяцавае і сонечнае (у Кітаі) і інш. Вобразу таполі таксама ўласцівы жалобны сімвалізм, падкрэслівае Дж. Трэсідэр. Для стварэння алегорыі ў вершы «Дзве таполі» Купалам выкарыстоўваецца вобраз таполяў: яны растуць у полі, шумяць, спяваюць пра Усход і Захад, пануюць над дубамі, «начуюць... самаўладна», іх насцігае помста неба — і яны «навекі... заснулі». Паэт не тлумачыць, за які грэх іх напаткала помста неба: ці за думкі пра чужыну, ці за панаванне над іншымі дрэвамі. Магчыма, таполя ўспрымалася паэтам як панскае дрэва (аб гэтым сведчыць верш «Палац», у якім таполі растуць ля самых муроў палаца).

Ясакар — чорная таполя, разнавіднасць таполі. У творах Купалы гэты вобраз сустракаецца рэдка, у асноўным выяўляецца адухоўленасць гэтага дрэва: баяць байкі ясакары (верш «Прывітанне»), ясакары і дубы шэпчаць пра званара (верш «Песня званара»). Не раскрываецца падрабязна ў нашаніўскай паэзіі Янкі Купалы і вобраз *вяза* — дрэва, якое судносіцца па гучанню са словамі вязачь, вязнуць. Так, у вершы «У купальскую ноч» дух пушчы прапануе чалавеку запаліць сэрца і выйсці з ім, як з паходняй, выкарыстоўваючы для параўнання з беспрасветнасцю жыцця вобраз вяза:

Чуеш гэта, зробіш гэтак?
Будзеш панам, слаўным князем;
А не зробіш — сотні летак
Выць так будзеш паміж вяззем.

Семантыкай адмоўнасці надзяляецца і вобраз *лазы* — кустоў некаторых парод вярбы, якія ў народнай традыцыі лічацца «пагранічнай прасторай паміж полем і лесам, нівай і возерам, вёскай і балотам. У фразеа- і парэміялагічнай спадчыне лаза настойліва і рэгулярна характарызуецца як дэманічны локус, прыстанішча чорта» (Беларуская міфалогія). Лозы ў Купалы зялёныя (верш «Летам») і найчасцей — дзікія, напрыклад: «Хістаюцца дзікія лозы, // Глухія, сухія кусты». «Дзікасць» вызначае і адмоўнасць гэтага вобраза: «Зноў зрастаюць гоні // Лазінаю дзікай» (паэма «За што?»). Селянін знайшоў прымяненне лазавай кары — робіць з яе лапці (вершы «Пашкадуй мужыка!», «Куды ты рвешся!..»), «Сірочая доля», «З песень жыцця», паэма «Адвечная песня» і інш.). У паэме «Адвечная песня» лозы называюцца «кветкай на папары».

Такім чынам, у нашаніўскай паэзіі Янкі Купалы семантыка асобных вобразаў дрэў спалучае міфалагічнае і сацыяльнае. Пры гэтым сімвалічныя якасці дрэў выкарыстоўваюцца для ўзмацнення пэўных якасцей чалавека: моц, веліч, мудрасць дуба, адчай і неадудкаванасць вольхі, станоўчасць (дабрыня) бярозы, ліпы і г. д. Міфалагічным уяўленням славян адпавядаюць купалаўскія вобразы асіны і хвойных дрэў. Стварэнне парных вобразаў дрэў (клёна і ліпы, явара і

каліны), адлюстраванне праз іх моцы і вернасці кахання — таксама супадаюць з народнай традыцыяй. Сутнасць таполі і вяза асэнсоўваецца паэтам у сацыяльным плане, вобразы гэтых дрэў набываюць адмоўную семантыку.

Вобразы саду, плодовых дрэў

Сад у міфалогіі, як падкрэслівае аўтар «Слоўніка сімвалаў» Дж. Трэсідэр, — «вобраз ідэальнага свету, касмічнага парадку і гармоніі — страчанага і наноў адшуканага раю». Сад уяўляе сабой і бачнае зрокам Божае блаславенне, і здольнасць чалавека дасягаць душэўнай гармоніі. «Рай» — этымалагічны сінонім слова «сад». У адрозненне ад навакольнай прыроды сад — арганізаваная і ўпарадкаваная чалавекам прастора, таму ён — «сімвал душы і якасцей, культываваных у ёй, а таксама ўтаймаванай і ўпарадкаванай прыроды». Упарадкаванасць саду, яго дагледжанасць гаспадаром суадносяцца ў псіхалогіі са свядомасцю, як супрацьлегласць падсвядомасці, неахопнай і таемнай. Непарыўнасць саду з жыццём яго гаспадароў, узаемасувязь паміж імі адлюстравалася ў беларускіх павер'ях. Для паэта сад — найбольш прыдатны вобраз для перадачы гармоніі паміж чалавекам і навакольным светам, прыродай. Яму ўласціва адухоўленасць, з ім знітаваны жыццё і праца купалаўскага селяніна (верш «Гэта крык, што жыве Беларусь»).

Звязанасць вобраза саду з гармоніяй пачуццяў закаханых, сувязь з маладосцю — парой светлых пачуццяў і мар можна адшукаць у некаторых творах, дзе сад становіцца вобразам-фонам спатканняў дзяўчыны і хлопца (два вершы пад назвай «У зялёным садочку»).

Купала называе сад маладжавым (верш «Ідзе вясна»). Вішнёвы сад за акном узнікае як вобраз-дэталі пры апісанні дзяцінства-юнацтва Машэкі і Наталькі (паэма «Магіла льва»). На думку паэта, сад павінен належаць прыгожай дзяўчыны — жартоўнае развіццё сюжэту «Прыпеўкі», пабудаванай на кантрасце маладосць — старасць.

Вобраз саду часта «выкарыстоўваецца як метафара раю кахання, створанага закаханым» (Дж. Трэсідэр). Такую метафару сад-рай, якая сімвалізуе гармонію, з'яднанасць паміж чалавекам і прыродай і гармонію ў каханні, знаходзім у паэме «Яна і я», дзе ёсць радкі:

Раем на зямлі выглядываў нам сад,
Я ў ім — Адам, яна ў ім — Ева;
У раі гэтым вецер быў нам бог і сват,
Вяцьвямі шлюб давала дрэва.

У гэтым урыўку відавочна аналогія з біблейскім Эдэмам — згадваюцца Бог, Адам, Ева і дрэва.

Вобраз саду — як аналаг раю, які напоўнены «музыкай лісцястай», вабіць чалавека «ад бур і слёз» і можа даць адпачынак здарожанаму чалавеку-«бяспутніку», знаходзім і ў вершы «Сад». Аднак Купала ў некаторых вершах звяртае ўвагу, што сад-рай не заўсёды дасягальны для селяніна ці ўвогуле для простага чалавека: «Не для нас, не для нас распускаецца // Гэты сад, гэта вішня, чарэсня» (верш «Не для нас») або «Небагатыя і вёскі, // Садоў ў іх не знаць» (верш «3 песень аб сваёй старонцы»).

Як бачна, семантыка купалаўскага вобраза саду цалкам адпавядае значэнню гэтага вобраза ў сусветнай міфалогіі, дзе сад выступае аналагам раю на Зямлі.

Плодовыя дрэвы паводле энцыклапедычнага слоўніка «Славянские древности» у народнай традыцыі лічацца «сканцэнтраваннем пладаноснай сілы, аб'ектам шанавання». У славян плодовыя дрэвы ўвасабляюць жаночы пачатак прыроды, а таму збліжаюцца з паняццямі жанчыны і немаўляці.

У вершах «Ідзе вясна», «Чужым», «Выйду, выйду...» і іншых раскрываюцца вобразы дрэў, якія растуць у садзе і да якіх звычайна адносяцца яблыні, вішні, чарэшні і грушы.

Вішня ў славян выкарыстоўваецца ў любоўнай варажбе. У сусветнай міфалогіі асаблівасць вішні цвісці раней, чым апранацца ў лісце, атрымала тлумачэнне, звязанае з тым, што чалавек нараджаецца голым і голым яго прымае зямля. У хрысціянстве вішня — гэта райскі плод, які сімвалізуе добрыя ўчынкі, пшчоту (Дж. Купер). Вобразы вішнячку гусценькага і вішань, якімі дзяўчына будзе частаваць свайго хлопца, сустракаем у купалаўскай «Прыпеўцы».

Блізкі да вобраза вішні вобраз *чарэшні*. У Купалы чарэшні (чарэсні) туляць ценом у спякоту (верш «Чужым»), на іх верабей спявае песні аб шчасці (верш «Плачуць мае песні»).

У сусветнай міфалогіі *яблыня* атрымала шмат станоўчых сімвалічных значэнняў: яна сімвалізуе «любоў, шлюб, вясну, маладосць, урадлівасць, даўгалецце або бессмяротнасць», а таксама «радасць, веды, мудрасць, абагаўленне і раскошу». Грэчаская, кельцкая і скандынаўская міфалогіі апісваюць яблык як чароўны фрукт, які даваў багам іх сілу. Яблыневае дрэва асацыятыўна суадносілася са здароўем і бессмяротнасцю і ў грэчаскай міфалогіі было прысвечана Апалону. Разам з тым плод яблыні ў хрысціянскай традыцыі звязваўся са спакушэннем, адсюль некаторая дваістасць яе семантыкі — яблыня магла сімвалізаваць «падманнасць і смерць», піша Дж.Купер.

Як адзначае М. Малоха, у беларускіх казках яблыня «ўвасабляе ідэю дрэва-продка, падкрэслена сімвалізуе мацярынскі пачатак... У песеннай вобразнасці яблык становіўся сімвалам кахання, а сама яблыня параўноўвалася з нявестай». Прыгажосць яблынь, іх цвету — белага, як снег, пуху — стварае ўрачысты малюнак у раздзеле «Яблыні цвітуць» паэмы «Яна і я». Купала заўважае, што ў гэтай паэме з дзічкі-яблыні «крамнястай» Ён стругае чаўнок, каб яго жонка ім ткала. Тое, што драўляныя прадметы здаўна ўвайшлі ў інтэр'ер чалавечага жыцця, сталі яго неад'емнай часткай, Купала паказвае ў гэтай паэме, калі кажа, што з дрэва зроблены не толькі чаўнок, але і іншыя прылады для кроснаў: набіліцы і панажы Ён майструе з клёну, ставы — з бярозы. У вершы «Саха» паэт прыгадвае, што і часткі сахі зроблены з розных дрэў: падсошнік — з дубу, плаха — з бярозы, рагач — яловы, а прызьмо — з дубцоў.

Груша-дзічка як элемент асвоенай і адначасова неасвоенай, варажой чалавеку прасторы сустракаецца ў раздзеле «Пажарышча» паэмы «Сон на кургане» — да яе прывязваюць Сама, абвінаваціўшы яго ў тым, што ён падпаліў вёску. У падобным значэнні дзікая груша як адзін з кампанентаў фону задзейнічана і ў паэме «Адвечная песня». У сусветнай міфалогіі груша сімвалізуе любоў і мацярынства, а таксама даўгалецце з-за таго, што грушавыя дрэвы доўга жывуць і доўга прыносяць плады. У антычнасці груша лічылася атрыбутам багінь Геры і Афродыты. У хрысціянстве груша сімвалізуе «любоў Хрыста да чалавецтва». У славянскіх уяўленнях ігруша, з аднаго боку, гэта сімвал чысціні і святасці, а з другога — яна звязвалася з нячыстай сілай, «згодна з павер'ямі, у старых, скрыпучых дуплістых грушах жыве чорт». Між тым галле і плады грушы выкарыстоўваліся ў якасці апатрапея, а ў прадукавальнай магіі праз іх перадавалася людзям і жывёлам жыватворная сіла. Адпаведна з ігрушай былі звязаны наступныя народныя ўяўленні: «грушавы напітак давалі парадзісе; каб зацяжарыць, маладзіца з'ядала грушу, якая даўжэй за іншыя павісціць на дрэве» (Беларуская міфалогія).

У творах Купалы адзначаюцца загартаванасць і даўгалецце грушы — яна «сталетняя» (верш «Груша»); яе сувязь з мацярынствам — з ігрушай параўноўваецца старая маці ў вершы «Адступнік»; яе адзінота (верш «З асенніх напеваў»). Вобраз ігрушы ў нашаніўскай паэзіі Янкі Купалы ў цэлым адпавядае вобразу Сусветнага Дрэва: груша — адзін з цэнтральных, найбольш падрабязна раскрытых паэтам вобразаў дрэў, якія растуць у садзе. Спатканне адбываецца пад ігрушай (верш

«У зялёным садочку»), пад яе ідзе пасядзець лірычны герой верша «Выйду, выйду...» — дрэва разумее яго, успрымае яго ўнутраны боль. Найбольш відавочна рысы Сусветнага Дрэва праступаюць у вершы «Груша», у якім паэт дае наступнае апісанне дрэва — яго велічыні: «На ёй галінаў тысячы, // Лісткаў на ёй мільёны»; яго месцазнаходжання паміж зямлёй і небам, злучэння іх праз сябе: «Шуміць, заходзе ў гутарку // То з небам, то з зямлёю»; яго сувязі з рознымі стыхіямі, з прадстаўнікамі жывой прыроды, з усім навакольным светам: «Шпакі на ёй чырыкаюць, // І белкі часам скачуць, // І сонца дарыць спекамі, // І хмары дажджом плачуць»; яго сувязі з часам («даўнейшым, прайшоўшым»); яго «грушынай», «дзіўнай» мовы, якую хацелася б данесці да людзей. Паэт адчувае дарэмнасць гэтага памкнення, яго безвыходнасць і безвыніковасць: «Людзям не зразумеці». Праз гэты вобраз скандэнсавана перадаецца Сусвет у цэлым як складаная гарманічная арганізаваная сістэма, жыццё прыроды, яе мова, не пачутая людзьмі, і жыццё людзей, якое адчуваў і бачыў паэт. У адрозненне ад іншых вершаў, прысвечаных асобным дрэвам, Купала ў гэтым творы не звязвае з грушай сюжэтную лінію і не стварае праз гэты вобраз які-небудзь алегарычны малюнак. У вершы толькі два героі: груша (аб'ект) і лірычны герой-чалавек, які яе ўспрымае (суб'ект).

Вобразы дробнай расліннасці

Згодна з міфалагічнымі ўяўленнямі, пад міфалагізацыю падпадаюць не толькі дрэвы і іншыя вялікія расліны, але і травы, мох і г. д. Міфалагізацыя травы, кветак у беларускай літаратуры заснавана як на іх уласцівасцях і ўяўленнях пра лекавую сілу (у Купалы гэта адлюстравалася найперш у вершы «Бабулька — прадаўчыца зёлак»), так і на тым, што тэма прарастання (падобна прарастанню парастка з зерня), адчування таго, што «ў маленькім зярнятку, кволым парастку закладзены неўміручая сутнасць прыроды, бессмяроцце цэлага народа», уласціва і класічнай беларускай паэзіі, і сучаснай, дзе прарастанне ўспрымаецца як «адвечны пачатак усяго жывога»: «у бясконцым прарастанні — кругаварот жыцця». На думку А. Бельскага, травы і кветкі сілкуюць паэзію «лірычнымі эмоцыямі, яны — вобразы духоўна значныя, здольныя выяўляць розныя погляды, думкі, настроі. Раслінны свет, акрамя ўсяго, увасабляе нацыянальна адметны каларыт радзімы». У паэзіі Я. Купалы з *травой*, зелянінай звязваецца прыход вясны: вясна «пускала на свет траву-мураву, // Адзявала у лісце бярозы» (паэма «Яна і я»), тое ж назіраем і ў вершы «Вясна» («Ой, вясна, ой, вясна!...») і іншых творах. Трава ўпрыгожвае навакольную прыроду, яна ўспрымаецца паэтам адухоўлена: «траўкай смяецца зямля» (верш «Сёмуха»), «Як я лугам іду, траўка сцелецца ў ног, // Абсыпае з сябе жывых росак ваду» (верш «Як я полем іду...»). У творах Купалы ўзнікае антыномія «каса — трава», у якой трава ўспрымаецца як вобраз, супраць якога трэба змагацца касцу (вершы «Касцу», «Касьба», «Касцам», «3 асенніх напеваў»).

Кветка ў міфалогіі з'яўляецца сімвалам «прыгажосці (асабліва жаночай), духоўнай дасканаласці, прыроднай нявіннасці, божлага блаславення, вясны, маладосці, дабрыні; але таксама і кароткасці жыцця, радасці раю. Кветка — лаканічны сімвал прыроды, бязмежнасці яе дасканаласці, эмблема кругавароту — нараджэння, жыцця, смерці і аднаўлення» (Слоўнік сімвалаў). Як заўважыў М. Макоўскі, значэнне слова «кветка» суадносіцца са значэннем 'рваць, рэзаць', літаральна — 'прарэзацца скрозь зямлю, раскрыцца'. Некаторыя кветкі здавён служылі сімвалам смерці, зла, нянавісці.

У нашаніўскай паэзіі Янкі Купалы кветка выступае ў цэлым як станоўчы вобраз, галоўнае сімвалічнае значэнне якога — прыгажосць, пяшчота, жыццё: «Поле кветка здабіла» (верш «Шчасце» («Ты гаворыш, суседзе, што на свеце ўсё едзе...»), «Ўстрэлі вас ласкай нашага поля // Кветкі жывыя» (верш «Чужым»).

Краскамі ўсміхаецца ўся сенажаць,
 Гараць урочнікі, румянкі і званкі,
 Жоўтыя званцы зялёны луг жаўцяць,
 На кветку з кветкі шывка скачуць матылькі.

З кветкамі Купала атаясамлівае іншыя станоўчыя вобразы: зоранькі-кветкі (верш «Ночцы»), параўноўвае луг у кветках з зорным небам у раздзеле «На сенажаці» з паэмы «Яна і я», называе зоркі кветкамі нябеснымі (верш «Вячэрняя малітва»), азначае песні квяцістымі (верш «Памяці Мар'і Канапніцкай»), шчасце і некаторыя іншыя абстрактныя вобразы-паняцці часта суадносіць з цвіценнем кветак (напрыклад, у вершы «Як пайду я, пайду...»). Выпрабаванні ў чалавечым жыцці Купала таксама перадае праз вобраз кветкі: «Ён жыў, як кветка на мяжы, // Якую хвошча дождж і град» (верш «Светлай памяці Уладзіслава Эпімах-Шыпілы»), суадносіць вобраз беларускага народа з вобразам звяўшай кветкі (верш «Я люблю»).

У купалаўскіх творах нямала вобразаў розных кветак і іншых раслін, якія набываюць сімвалічны змест. Вясенняя кветка-*пралеска*, якая першай «збудзілася... ад сна», успрымаецца паэтам як сімвал надзеі на лепшае жыццё: «Дзе-нідзе глянула нясмелая // Пралеска вочкамі на божы двор, — // Людскіх слёз кветка сіне-белая // Шукае сонца днём, а ночкай — зор». Карона Маладой Беларусі сплечена з кветак-пралесак (верш «Маладая Беларусь») («Вольны вечер напеў вольных песень табе...»), бо пралеска сімвалізуе надзею і вясну, здзіўляе сваёй вынослівасцю і сілай. З кветкай-пралескай звязана народнае паданне аб тым, што аднойчы Зіма разам са Сцюжай і Ветрам вырашыла не пусціць на зямлю Вясну. С. Красікаў у сваёй працы «Кветкі ў паданнях» піша: «Усе кветкі спалохаліся Зімы і паніклі. Але пралеска выпрастала сваю сцяблінку і смела выпрастала пялёсткі. Сонца заўважыла пралеску, сагрэла зямлю і адкрыла дарогу Вясне».

Ранняя вясной зацвітае яшчэ адна расліна — *сон-трава*, якая таксама пачынае сваё жыццё пад снегам. З гэтай раслінай у народзе звязвалі розныя павер'і: калі кветку сон-травы на ноч пакласці пад галаву, яна і ўсыпіць, і прадкажа будучыню. Выкарыстоўвалі яе як абярэг, які насілі з сабой ад нячыстай сілы, падкладвалі пад кут хаты, калі распачыналі будаўніцтва, каб у доме былі спакой і згода. Разам з тым, паводле народных уяўленняў, расліну скарыстоўвалі і чараўнікі, якія з яе дапамогай «маглі насылаць сон на ўсё жывое і, карыстаючыся гэтым, здзяйсняць свае задумы» (Беларуская міфалогія). У Купалы вобраз сон-травы адмоўны, гэта кветка хутчэй за ўсё асацыятыўна суадносілася са сном беларускага краю і беларускага народа. «Сном-травой станем, глянем // На няўлады, на пасады...». У вершы «Каб я князем быў...» лірычны герой, калі б стаў рэчкай, то «чыстай, шклістаю вадзіцай // Змыў бы сон-траву».

Найбольш падрабязна раскрываецца ў нашаніўскай паэзіі Янкі Купалы вобраз *папараці*, якая ў славянскай міфалогіі лічыцца кветкай шчасця. Цвіценне папараці адбываецца на народнае свята Купалле, у час якога набіраюць сілу ўсе расліны. Вершы «У купальскую ноч», «Заклятая кветка» прысвечаны апісанню пошукаў папараць-кветкі, марнасці і цяжкасці гэтых пошукаў. У народзе лічылася, што чалавек, які здабыў папараць-кветку, «набудзе магільныя веды і ўменні: навучыцца адгадаць думкі, а таксама разумець мову звяроў, птушак і раслін (з гэтых размоў ён, напрыклад, можа даведацца, якая расліна ад якой хваробы дапамагае, і г. д.); яму адкрыюцца схаваныя ў зямлі багаці і скарбы... будзе шчаслівым усё жыццё», піша Н. Шапаравы. Для паэта знешні выгляд кветкі-папараці суадносіцца з сонцам: яна «як бы зорка, як бы сонца...» (верш «У купальскую ноч»), «кветка-папараць абходзе, // Зацвіла, як мак, прыгожа, // Як бы сонца на усходзе». Вобраз папараць-кветкі ўжываецца паэтам і для ўзмацнення паказу жыватворнай сілы песні Гусяляра (паэма «Курган»).

Паводле народных паданняў лічыцца, што папараць-кветка цвіце толькі імгненне і, як толькі яна раскрыецца, яе зрывае нячыстая сіла і забірае з сабой. Пошук кветкі, шлях да кветкі і вяртанне дадому суправаджаюцца шаленствам нячыстай сілы вакол чалавека, яе спробамі яго напалохаць, зачараваць, выдурьць кветку. Паданні пра папараць-кветку, якая ў паэзіі Я. Купалы сімвалізавала найперш светлую будучыню роднага краю, ва ўсе часы прыцягваюць сваёй загадкаваасцю, чароўнасцю. Здабыванне дзівоснай кветкі патрабуе ад чалавека смеласці, лепшых чалавечых якасцей (В. Каваленка падкрэсліў, што гэта патрабуе яшчэ і духоўнасці), з-за чаго героі купалаўскіх вершаў не могуць яе здабыць. У вершы «На Купалле» паэт змяняе фальклорны сюжэт здабывання «заклятай кветкі», трансфармуе яго — раіць гераіні твора (маці) нарваць зярнят папараці ноччу на Купалле, пасадзіць іх і паліваць слязамі: «Як уздуць з зеля кветкі, — // Будуць шчасце меці дзеткі, // Будзеш, маці, меці ў хаце // Долю, згоду і багацце!...»

Фальклорнае паданне пра ўзнікненне кветкі «*братка і сястрыца*» Купала падае без сэнсавых змен (верш «Братка і сястрыца»). Цікава, што дзеянне ў вершы звязваецца яшчэ з адной раслінай — дубам, пад якім знаёмяцца героі твора (дзяўчына і хлопец) і пад якім іх потым пахаваюць. Як адзначае даследчык Д. Дудко: Іван (або Дажбог) і Мар'я ў купальскіх песнях — гэта «брат і сястра, якія зрабілі інцэст і ператварыліся ў жоўта-сінія кветкі... Іван — жоўты колер, Мар'я — сіні». Сімволіка колераў гэтай кветкі звязана з тым, што ў ёй «праглядае міфалагічная сістэма, падобная да кітайскай інь-ян. Мужчынскі, сонечна-вогненны пачатак супрацьстаіць жаночаму — водна-зімному. Ні адзін з іх пры гэтым не з'яўляецца злым», знаходзім у кнізе «Матерь Лада».

Станоўчым вобразам з'яўляецца вобраз *маліны*: з малінай суадносіцца дзяўчына (верш «Над ракою ў спакою», паэма «Адплата кахання»), параўноўваюцца яе вусны (верш «Мая дзяўчынка», паэма «Бандароўна»), яе твар (верш «Шуміць шумненька гаёк»); салодкі смак маліны — аналогія салодкага, шчаслівага жыцця: «А было, ой, было, як малінка жыццё» (верш «За чаркай»).

Мох «сімвалізуе нуду, у Японіі — старасць» (Мифы народов мира). У творах Купалы мох набывае адценне адмоўнасці: ён расце на стрэхах хат, як бы хаваючы іх ад святла сонца: «Мох у салому паўпіваўся» (верш «Вёска»), «На страсе, як на балоце, // Зрос зялёны мох» (верш «Мая хатка») і інш.; мох расце на могілках — на плітах і крыжах, акунаючы іх у няпамыць, даўніну (верш «Аб мужыцкай долі», «На могілках»), раздзел «Радаўніца» паэмы «Яна і я»). У купалаўскіх творах падаецца вобраз змагання з мохам (напрыклад, у вершы «Прад світаннем»). Пры гэтым мох успрымаецца не толькі як нешта дрэннае, варожае сялянину, паэт адзначае і яго прыгажосць: вёска ўпрыгожана ў імхі (верш «Я люблю»), знаходзім і нейтральнае апісанне моху ў вершы «Заручыны»: «Спаў белы спляснелы пад шышкамі мох // Над цёмнай крыніцай».

Адмоўнымі вобразамі раслін у нашаніўскай паэзіі Янкі Купалы з'яўляюцца *зелле* (вершы «Беларушчына», «З мінуўшых дзён») і *палын* (верш «Песня мая»). Напрыклад: «беларушчына» зарастала «зеллем чужым, як лазой сенажаць». Што датычыцца палыну, то, магчыма, у нечым гэта супадае з сусветнай традыцыяй, дзе з-за сваёй горкасці палын абазначае расчараванне і пакуты, прысвечаны богу вайны Арэсу.

Зерне сімвалізуе ўрадлівасць, бясконцы кругаварот жыцця — здольнасць адраджацца і даваць жыццё іншым зярнятам. Зерне — гэта сімвал «ўрадлівасці зямлі, прабуджэння жыцця, якое ўзнікае са смерці, зараджэння і росту праз сілу Сонца, дастатку» («Энцыклапедыя сімвалаў»). «Ва ўсіх культурах, дзе збожжа з'яўлялася асноўным прадуктам, яно мае магічны, суцэжальны сімвалізм працяга жыцця пасля смерці» («Слоўнік сімвалаў»). Збожжа ў славянскіх народаў — сімвал «урадлівасці, адраджэння жыцця, бессмяротнасці, вечнага абнаўлення, здароўя, зародку новага жыцця; надзяляецца прадуквальнай і ахоўнай семантыкай; сярод іншых дробных сыпучых прадметаў выступае сімвалам

множнасці і багацця. Выкарыстоўваецца ў каляндарных і сямейных абрадах (Славянские древности).

У адпаведнасці з гэтым сімвалізм *коласа* таксама звязаны з урадлівасцю. У славянскіх народаў колас сімвалізуе «скандэнсаванасць вегетатыўнай сілы хлебных злакаў, сімвал урадлівасці, дастатку, багацця, шчасця, аб'ект шанавання і магічны сродак» (Славянские древности). Паэтызацыю каласоў і каласістай нівы знаходзім у многіх творах Янкі Купалы. Вобраз коласа выкарыстоўваецца не толькі ў апісаннях летняй прыроды, але і ў алегорыях, параўнаннях і іншых мастацкіх прыёмах, прычым, як слушна заўважае даследчык А. Бельскі, «колас у летняй лірыцы паэта — гэта не дэкаратыўны атрыбут, а жывая часцінка свету, сімвал красы, неўвядальнасці змянога быцця. Спелае жыта, спелы колас вяпчаюць лета, чарговы круг земляробчых клопатаў і чалавечага жыцця». Жыта спее, красуецца, наліваецца. Адпаведна — колас спачатку «шалясціць зялёны ... на саломцы» (верш «Ўсюды лета...»), потым — колас наспелы (верш «Поле»), ссівелы (верш «Жніво»): «Наспяліўся шнурок, // Б'е паклон каласок, // Спаважнеў, пасівеў, шалясціць» (верш «Зажынкi»). У гэтым вершы вобраз хлеба персаніфікаваны, гэтаксама як і ў вершы «Жніво», у якім паэт разбірае «сумнае шаптанне» коласа, яго просьбу-запытанне: «Дзе, жнеі мае вы?»; «Шопат нейкі плыве ад жытца. // Колас з коласам гутарку дзіўную // Завялі, бы на хмары злуюць». Пры апісанні Купалам сялянскага поля знаходзім і вобраз марнага коласа: «Шнур бядак пахаў да поту, — // Марны ж колас на саломцы, — // Ні красы той, ні ўмалоту... // Ці ты ўзойдзеш калі, сонца?»

Беднасць вяскоўцаў Купала перадае праз вобразы недароду жыта або спустошанай нівы, як, напрыклад, у вершы «Песня жнеяў»: «Шнур наш хаваецца ў гірсу, ў званец, // Зліча калоссе найменшы хлапец». У гэтым вершы з сялянскім полем кантрастуе панскае: «Дворны палетак з канца у канец // Пройдзе, схваўшысь, высок маладзец». Матыў выжывання коласа ў суровых умовах — падчас яго змагання з бурай або зімавання ў полі — знаходзім у вершах «Замаўчыце, думы...», «Смутна мне, Божа!», «Над ніваю ў непагоду» і іншых, пры гэтым вобраз коласа, яго лёс і жыццё суадносяцца з лёсам лірычнага героя (вершы «З песень жыцця», «Замаўчыце, думы...») або ўдавы (верш «Доля ўдавы»). Вобраз калоса Купала выкарыстоўвае для параўнання з ім народа (верш «Станогае Ліха»); для абазначэння плёну, усяго станюўчага і патрэбнага (верш «Прафесару Б. Эпімах-Шыпілу з Новым 1910 годам»); як наказ (веды) продкаў (уступ да паэмы «Магіла льва»).

Сімвалічнасць у народных уяўленнях набылі і асобныя збожжавыя культуры, якія выкарыстоўваліся ў розных звычаях і абрадах. Пра жыта ў беларусаў ёсць некалькі міфалагічных сюжэтаў, паводле якіх яго даў людзям Бог. Жыта ў народнай свядомасці «раўназначна багаццю, раю, назва «рай» захавалася ў абрадзе дажынак і абрадавых зажыначных песнях», падае энцыклапедычны слоўнік «Беларуская міфалогія». Шнуры з жытам і аўсом з любоўю згадвае лірычны герой верша «Гэта крык, што жыве Беларусь». Як заўважае даследчыца В. Усачова, авёс у славян надзяляўся «мужчынскай» сімвалікай сілы, урадлівасці, багацця і супастаўляўся з жытам, якое сімвалізавала жаночы пачатак. На жаль, гэты вобраз у творах Я. Купалы не раскрываецца падрабязна.

Лён у славянскай міфалогіі надзяляўся апатрапейнымі якасцямі. «Як і канопля, лён звязаны з «тым светам», паміраючы як расліна, адраджаецца, пераўтвараючыся пры дапамозе комплексу культурных дзеянняў у прадукт культуры — палатно; выступае ў ролі пасрэдніка паміж светам людзей і светам дэманічных істот» (Славянские древности). У паэме «Яна і я» станюўчасць вобраза лёну выяўляецца праз параўнанне з ім вясенняга святла.

Станюўчасць, нават сакральнасць вобразаў збожжавых культур у нашаніўскай паэзіі Янкі Купалы выяўляюцца ва ўсіх выпадках іх выкарыстання: праз абрад асвячаць збожжа перад тым, як сеяць (верш «Перад вясной»), суднясенне гэтых вобразаў з іншымі станюўчымі вобразамі: «Будзе песня красавацца, // Як жытцо ў красе» (верш «Усе разам»), ужыванне вобраза пшанічкі кахання (паэма «Яна і я») і інш.

Ідэнтычнасць семантыкі вобразаў лесу, бору і пушчы

Для беларусаў *лес* — «адвечны, вузлавы архетып нацыянальнага мыслення», як піша А. Бельскі. У славянскай міфалогіі лес успрымаўся як локус, надзелены прыкметамі аддаленасці; непраходнасці, меў падабенства з іншасветам і разумеўся як месцажыхарства розных міфічных істот, найперш гаспадара лесу. У сусветнай міфалогіі лес «увасабляе псіхэ і жаночы прынцып. Месца ініцыяцыі, невядомых небяспек і цемры... уладанне смерці; сакрэты прыроды, у якія чалавек павінен пранікнуць, каб зразумець іх сэнс» (Энцыклапедыя сімвалаў). У псіхалогіі гэта сімвал падсвядомасці і яе небяспек, але ў некаторых традыцыях, асабліва ў будызме, лес — вобраз прыстанішча. На Беларусі «лясы займаюць прыкладна 32 працэнты... тэрыторыі і характарызуюцца наступным складам: сасна — 57,9 працэнта, елка — 10,3, бяроза — 13,6, вольха — 9,5, асіна — 3,8, дуб — 3,8, граб — 0,2, астатнія пароды (ясень, ліпа, клён) — 0,1 працэнта» (паводле: І. Чароты), што паспрыяла замацаванню вобраза лесу ў якасці нацыянальнага архетыпа. Пры гэтым «у беларускім паэтычным светаадлюстраванні лес — і дом, і крэпасць, ён увасабляе веліч і славу Радзімы. Часта лес паказваецца ў гераічным святле, параўноўваецца з непераможным волатам, называецца вартавым роднай зямлі» (А. Бельскі).

Поруч з паняццем лесу ў нашаніўскай паэзіі Янкі Купалы сустракаюцца паняцці *пушча*, *бор*, *гай*, а таксама *хвойнік*, *дуброва*, якія фіксуюць склад лесу, *гушчар*, *глуш* — яго непраходнасць. У «Слоўніку мовы Янкі Купалы» слова «лес» мае значэнні: «1. Дрэвы; масіў, пакрыты дрэвамі. 2. Бярвенне, будаўнічы матэрыял», «пушча» — «вялікі масіў лесу // перан. Дрэвы на могілках», «бор» — «стары густы сасновы лес», «гай» — «невялікі лес, дуброва». Купала пры выкарыстанні вобразаў бору, лесу, пушчы, як аказалася, не прытрымліваўся межаў гэтых значэнняў, і згаданыя паняцці ўжываюцца ў нашаніўскай паэзіі Я. Купалы як сінонімы, накладваюцца адно на другое: напрыклад, знаходзім накладанне вобразаў лесу і пушчы ў вершах «Лес», «Згнаннік», «Як я полем іду...», лесу і бору — у вершах «Па жыццёвай пуцявіне», «Зімой у лесе», аб'яднанне ў адзін вобраз — бор-лес (верш «Вясна» («У вянку з пралесак...»)), лес-бор (верш «Не шукай...»), лес-пушча (верш «Дудар»), пушча-лес (верш «Абнімі...»). Гэта сведчыць не толькі пра змяшэнне значэнняў, але і пра аднатыпнасць гэтых вобразаў для самога паэта.

Лесу ўласцівы азначэнні адвечны (верш «Летам»), задумны (верш «Запела вясна сваю песню»), цёмны, нямы і глухі, «як дно мора» (верш «Дарогай змуцаны далёкай...»), разгуканы (верш «Зашумеў лес разгуканы»), цёмны, падгалы (верш «Лес»), думны (верш «Вясна» («Ой, вясна, ой, вясна!»)). Вобраз лесу выкарыстоўваецца для паказу сілы мужыка, які «лес на пахань зрабіў» (верш «Я мужык-беларус...»), або ў паэме «Адвечная песня»:

Лясы ён абярне на поле,
Ўсялякія ўстроіць будоўлі:
Святыні пад неба зірнуць,
Цямніцы пабелай бліснуць.

І паралельна з гэтым паказваецца, што лес не належыць сялянам, гаворыцца, што ён панскі (напрыклад, у вершы «Пакуль сонца ўзыйдзе...», паэме «Нікому»).

Адухоўленасць лесу выразна выяўляецца ў вершах «Лясная царэўна», «Мой край» і інш., дзе вобраз лесу міфалагізуецца, яму ўласцівы чалавечыя перажыванні і ўчынкі. Лес паўстае прыгожым, велічным, загадкавым, ён захоўвае давераныя яму сакрэты, дапамагае людзям, размаўляе з імі, спачувае ім у час вайны (раздзел «Пабоішча» з «Песень вайны»). Паэт разумее мову лесу і імкнецца перадаць яе людзям. Як адзначае лірычны герой верша «Дарогай зму-

чаны далёкай...», да яго прыйшла песня з лірай у сне, і ён стаў разумець гоман лесу. Словы лесу, адрасаваныя чалавеку, знаходзім у вершы «Брату-беларусу», у якім лес абараняе духоўнасць чалавека, паўтарае яму прадзедавыя наказы, а чалавек як бяспамятны не паважае сваю мову, «пушчае» ў здзек. Словамі лесу паэт ушчувае беларуса: «Прывучан кланяцца, ўніжацца, // Паганіш скарб свой дарагі. // І знаеш толькі там смяцца, // Дзе кроюю плакаў бы другі».

У вершы «Лес» раскрываецца «лясное» ў яго няспынным руху, гуках; лес паўстае як невялікая дзівосная краіна са сваімі законамі і ладам:

Там звер туды-сюды шнуруе,
На галлі птушка там трасецца,
Там хвойка з хвойкаю талкуе,
Як дзе кума з кумой на рэчцы.

Гэтаксама, як і праз створаны ў легендзе «Паляўнічы і пара галубкоў» вобраз лесу-хаты (хаты для птушак і звяроў), у згаданым вершы «Лес» адлюстроўваюцца суладдзе душы лірычнага героя з прыродай, яго набліжанасць да яе. Лес успрымаецца як месца, дзе многаму можна навучыцца: «Цікавым вокам і душою // Шмат пераняць чаго там можна, // Як там усё само сабою // Жыве паважна, асцярожна».

Вобраз *бору* характарызуецца наступнымі эпітэтамі: зялёны (вершы «Малая Беларусь», «Як у лесе зацвіталі...», «Вясна за вясною»), сіні (верш «Па захадзе...»), шумячы (верш «Па жыццёвай пуцявіне»), шумны (верш «Не шукай...»), гутарлівы (паэма «Зімою»), цёмны (вершы «Брату ў чужыне», «3 думак маркотных», паэма «Зімою» і інш.), імглісты (верш «Адцвітанне»), высокі — «над усе бары» (верш «Песня жнеяў»), высокенькі (верш «Я мужык-беларус...»), адвечны (верш «Калі пачнуць»), векавечны (паэма «Сон на кургане»), вечны (верш «Ў вечным боры...»), панскі (верш «За чужую елку»).

У вершы «Бор» адлюстравана імкненне лірычнага героя падслухаць, зразумець бор, пагаварыць з ім. Вецер гаворыць з борамак як «связны» паміж ім і людзьмі. Бор раскінуўся пустынна, горда, «3 небам вядзе патайны разгавор». У гэтым творы яскрава выяўлена замкнёнасць бору на самім сабе, што ў нечым абумоўлівае яго таемнасць і велічнасць. У іншых творах, наадварот, паэт падкрэслівае здольнасць бору зразумець лірычнага героя, падтрымаць яго (вершы «Думкі перад вясной», «Па жыццёвай пуцявіне», «Спрасоння»).

Бор шуміць «песняй жаласнянай» (верш «Люлі, люлі, мужычок!»), яго шум — «пануры, глухі» (верш «Я люблю»), «адвечная жалба» (верш «Песня мая»). Бор спявае (верш «Аб мужыцкай долі»), стогне (вершы «3 песень жыцця», «Да моладасці»), плача над доляй Алены і Тамаша (паэма «Нікому»), смяецца і плача (верш «Па захадзе...»). «Плачуча шумам стогне бор, // Пракляццем бор заводзе, // На тых нясе свой прыгавор, // Што спяць назло прыродзе», — лірычны герой разумее голас бору і ў сацыяльным кантэксце (верш «На полі тае»).

Пра адухоўленасць бору сведчаць наступныя антрапаморфныя рысы: вясной «зайгралі рэчкі, плечы выраўнаваў бор» (паэма «Яна і я»), бор успрымаецца ў вобразе дзеда-бора (верш «Заручыны»), яго вырубка перадаецца праз метафару смерці, вечнага сну (няскончаная паэма «Гарыслава»).

Калі бор увасабляецца паэтам у мужчынскім вобразе — «дзед-бор», то *пушча* ўвасабляецца ў жаночым — «пушча-старуха» (верш «Згнаннік»), маці (паэма «Сон на кургане»), але яна мае і мужчынскую іпастась — *пушчар* (напрыклад, у вершы «3 табою...»). Пушча называецца паважнай (верш «Вясна» («Згінулі сцюжы, марозы, мяцеліцы...»), цёмнай (верш «У шынку»), амшалай (верш «Мой дом»), панскай (верш «Праступнік»). Белавежская пушча згадваецца ў вершы «Я ад вас далёка...». Пушча страшыць уночы (верш «Чатыры крыжы»), замірае, калоціцца (верш «3 асенніх напеваў»). Пры параўнанні з вобразамі лесу і бору вобраз пушчы найбольш таямнічы — яна бароніць папараць-кветку

(верш «У купальскую ноч»), абараняе Машэку і гэтым як бы саўдзельнічае ў яго злачынствах (паэма «Магіла льва»), для русалак яна свая: «Пушча наша для нас — // Яе нашы пуці» (паэма «Сон на кургане»). Пушча сябруе з духам пушчы, «успамінкі ўспамінае» (верш «У купальскую ноч»). Радкі з верша «Песняру-беларусу»: «О, не хадзі к другім за радай, — // У пушчы сонца не шукай» перасцерагаюць ад марных учынкаў, у нечым пераклікаюцца з сюжэтам верша «У купальскую ноч», паводле зместу якога чалавек не можа ў пушчы адшукаць папараць-кветку. Наогул, пушча часцей чым бор і лес асацыятыўна ўспрымаецца ў нашаніўскай паэзіі Купалы як месца гулянняў «цёмнатвораў»: «Зводы, чары бліжай, далей // Відны ў пушчы над крыніцай» (верш «У купальскую ноч»), «Смяяўся пушчар, а у смесе // За ценом цень новы снаваўся» (верш «З табою...»).

У некаторых творах створаны вобразы *гушчару* (вершы «Зашумеў лес разгуканы», «Згінула сонца...»), *гушчы* (верш «У купальскую ноч», паэма «Зімою»), *глушы*: глуш нямая (верш «Ў ночным царстве»), мярцвячая (верш «Восень» («Вось і па леце... Няма яснай гожаці...»). Нельга не згадзіцца з даследчыкам прыродных вобразаў у беларускай паэзіі А. Бельскім, па словах якога пушча паўстае ў беларускай паэзіі першародна-загадкавай і таямнічай, яна «намалявана як свет казкі, пракаветнай даўніны», а «лес у беларускай паэзіі вельмі часта выступае алегорыяй і сімвалам нашага народа». У Купалы таксама знаходзім параўнанне веснавога абуджэння людзей з шумам пушчы (верш «З вясной»).

Вобраз *гаю* ў нашаніўскай паэзіі Янкі Купалы сустракаецца рэдка — найчасцей ён проста ўзгадваецца (вершы «Усе разам», «Гэта крык, што жыве Беларусь» і інш.). Для рытму, мелодыкі верша паэт выкарыстоўвае паўторы слова гай: «Гаю, гаю, гаю, // Схаджу да дубовы» (верш «Перад Сёмухай») або «Ой, гаю, ой, гаю» (верш «На жалейцы»), «Гаю, ой, гаю!» — вокліч у вершы «Лапці». Больш-менш разгорнутае ўжыванне вобраза гаю сустракаем у вершы «Падсякайце тое дрэва...»: «Ой, гадуйце, падлівайце // Гай жывы, зялёны: // Сэрцу добраму давайце // Добрыя паклоны».

Як бачна, вобразы лесу, бору і пушчы ў нашаніўскай паэзіі Янкі Купалы персаніфікуюцца, ужываюцца як узаемазамяняльныя вобразы-паняці. Купала падкрэслівае, што лес (гэтаксама як і бор) — панскі, але ён спачувае простым людзям, дапамагае ім. Лірычны герой імкнецца падслухаць, зразумець мову лесу. Праз зацікаўлены адносіны да прыроды выяўляецца адзінства прыроды і чалавечай душы. Пушча паўстае ў жаночым вобразе, жыццё ў ёй таёмнае, звязанае з дзейнасцю шматлікіх міфалагічных істот.

Расліна, расліннасць — усё тое, што расце, імкнецца ўвыш, дасягае вышынь... Расліна расце — дарасла да пэўнага ўзроўню і ўжо застаецца на гэтым узроўні, не можа вярнуцца назад, як чалавек, пачаць усё спачатку: з кожным калыцом на яе ствале яна становіцца больш мудрай, моцнай, прыгожай, велічнай. Расліна падобна да чалавека, блізкая да яго па месцазнаходжанні ў Сусвеце, яе лёс (нараджэнне — рост — смерць, перыяды замірання і аднаўлення, росквіту жыццёвых сіл) адпавядае чалавечаму, адсюль анімістычныя ўяўленні пра магічную сувязь чалавека і дрэва, пра тое, што душа чалавека можа пераходзіць у расліну пасля смерці цела, і інш. Дрэвы ўсе розныя, яны, як і людзі, адрозніваюцца паміж сабой і знешне і ўнутрана («характарам»). Расліна — свет дасканаласці, прыгажосці, звязаны з іншымі прыроднымі аб'ектамі — сонцам, вадой, зямлёй, яе ўстойлівасць — моц каранёў алегарычна адпавядае сувязі з мінулым, веданню сваіх продкаў, сваіх родавых асноў. Расліны дапамагаюць чалавеку, звязаны з ім на працягу яго жыцця, упрыгожваюць яго быццё, даюць прытулак (адпачынак) і плады (гэта найперш пасаджаны чалавекам сад), удзельнічаюць у розных абрадах, святах, робячы іх больш урачыстымі (кветкі як традыцыйны падарунак, елка на Новы год і інш.). Расліны ўключаны ў кола адносін з іншымі прыроднымі «жыхарамі»: птушкамі, жывёламі, гэта прынцып суладнага, гарманічнага

суіснавання іх з усім, што навокал, і чалавек павінен вучыцца ад іх гэтаму. Расліны — сімвал бясконцага абнаўлення, адраджэння жыцця і адначасова суладдзя з абставінамі, жыццязстойкасці і выжывання ў самых розных умовах. Вобразы асобных раслін — універсальны спосаб перадачы іх лепшых якасцей (моц, бяскрыўднасць, прыгажосць і інш.) і сродак стварэння алегарычных малюнкаў пры дапамозе суаднясення раслін з людзьмі, іх думкамі і ўчынкамі. Самаахвярнасць раслін праяўляецца ў іх служэнні людзям — расліна ахвяруе сваім жыццём, дорачы цяпло і святло.

Літаратура

- Афанасьев А. Н. Поэтические воззрения славян на природу: В 3 т. — М.: Совр. писатель, 1995, т. 2. — 400 с.
- Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны слоўнік. — Мн.: Беларусь, 2004. — 591 с.
- Бельскі А. І. Свет ад травы да зор: Беларуская паэзія: сістэма вобразаў прыроды, паэтыка пейзажу: Дапам. для настаўнікаў. — Мн.: Нар. асвета, 1998. — 223 с.
- Красиков С. Цветы в преданиях: Новеллы. — Мн.: Юнацтва, 1989. — 222 с.
- Крук Я. Сімволіка беларускай народнай культуры. 2-е выд., стэр. — Мн.: Ураджай, 2001. — 350 с.
- Купер Дж. Энциклопедия символов. — М.: Издательство Ассоциации Духовного Единения «Золотой век», 1995. — 402 с.
- Маковский М. М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. Образ мира и миры образов. — М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1996. — 415 с.
- Матьер Лада. Божественное родословие славян. Языческий пантеон. — М.: Изд-во Эксмо, 2003. — 432 с.
- Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2 т. / Гл. ред. С. А. Токарев. — М.: «Сов. Энцикл.», 1987 — 1988.
- Славянские древности: Этнолингвистический словарь: В 5 т. / Под общ. ред. Н. И. Толстого. — М.: Международные отношения, 1995 — 2004, т. 1 — 3.
- Тресиддер Дж. Словарь символов. М.: ФАИР-ПРЕСС, 1999. — 448 с.
- Чарота І. А. Пошук спрадвечнай існасці. Беларуская літаратура ХХ стагоддзя ў працэсах нацыянальнага самавызначэння. — Мн.: Навука і тэхніка, 1995. — 159 с.
- Шапарова Н. С. Краткая энциклопедия славянской мифологии. — М.: ООО «Изд-во АСТ»: ООО «Изд-во Астрель»: ООО «Русск. словари», 2001. — 624 с.
- Эпштейн М. Н. «Природа, мир, тайник вселенной...»: Система пейзажных образов в русской поэзии. — М.: Высш. шк., 1990. — 303 с.

